

УДК 801.3 + 801.541.43=826]:808.26

Асаблівасці семантыкі адсубстантыўных прыметнікаў

В. У. Кліменка

Значная роля ў маўленчым адлюстраванні суадносін прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці належыць адсубстантыўным прыметнікам. Прыметнікі з суфіксамі *-н-, -ан-(-ян-, -ен-), -ав-(-ов-, -ёв-), -ін- (-ын-), -ск-* і пад., утвораныя ад назоўніка, часта маюць у слоўніках абагуленае азначэнне ‘які адносіцца да таго, што абазначана ўтваральным словам’ (таму такія прыметнікі называюць адноснымі). Такім чынам, указаная суфікс не вызначаюць характар семантычных суадносін утваральнага назоўніка і ўтворанага прыметніка, не маюць уласнага лексічнага значэння (параўн., напрыклад, суфікс *-аст-* (*зубасты, скуласты*), што мае значэнне ‘які характарызуецца інтэнсіўна выражанай знешняй прыметай, названай утваральным словам’). Слоўнікавая характарыстыка падобных прыметнікаў, як правіла, уключае побач з абагуленым адносным азначэннем і больш вузкія, якія з’яўляюцца тыповымі, найбольш ужывальнымі: *азотны* ‘які мае дачыненне да азоту; які мае ў сабе азот’ (ТСБМ); *клеявы* ‘які мае адносіны да клею, уласцівы клею; прыгатаваны на клеі, з клеём; прызначаны для вырабу клею’ (ТСБМ). Словазлучэнне з адсубстантыўным прыметнікам, па сутнасці, абазначае суадносіны паміж двума прадметамі або з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці: напрыклад, у словазлучэнні *азотная кіслата* праяўляюцца адносіны паміж *азот* і *кіслата*, *клеявы завод* – адпаведна *клей* і *завод*.

Значэнне падобных словазлучэнняў нельга зводзіць да сумы значэнняў іх кампанентаў. Па-першае, значную ролю адыгрывае тып суадносін паміж двума кампанентамі словазлучэння, а па-другое, па словах В.У.Вінаградава, у падобных выпадках у вытворных прыметніках “адносіны да прадмета кладуцца ў аснову якаснай характарыстыкі” [1, с.159]. Апошняе можа выражацца таксама ў тым, што напрыклад, *азотная кіслата* – гэта не толькі кіслата, якая ўтрымлівае азот, яна мае яшчэ нейкія якасныя характарыстыкі, абазначае разнавіднасць кіслаты. Акрамя таго, праяўляецца тэндэнцыя да развіцця ў адносных прыметнікаў уласна якаснага значэння [2, с.8].

Існуюць розныя пункты гледжання наконт мнагазначнасці адносных прыметнікаў. Ёсць меркаванні, што адсубстантыўныя адносныя прыметнікі, па сутнасці, маюць агульнае значэнне ‘які адносіцца да...’ [3, с.188-189; 4, с.67-68], але ў той жа час многія даследчыкі адзначаюць надзвычай вялікую колькасць розных тыповых для адносных прыметнікаў значэнняў, ужыванняў [3, с.163-167; 4, с.68; 5, с.211-215; 6, с.47-50; 7, с.53,56-57]. Аднак гэтыя тыпы можна вызначыць толькі ў мікракантэксце – словазлучэнні. Сам па сабе, ізалявана, адносны прыметнік мае няпэўнае значэнне ‘які адносіцца да таго, што абазначана ўтваральным словам’. І толькі ў спалучэнні з назоўнікам ён набывае больш канкрэтны змест у залежнасці ад тыпу адносін паміж двума назоўнікамі – тым, ад якога ўтвораны адносны прыметнік, і тым, які з’яўляецца галоўным словам у словазлучэнні. Такім чынам, значэнне адсубстантыўных прыметнікаў з суфіксамі *-н-, -ан-(-ян-, -ен-), -ав-(-ов-, -ёв-), -ін-(-ын-), -ск-* і пад., як правіла, праяўляецца толькі ў словазлучэнні і вызначаецца ў залежнасці ад суадносін з галоўным кампанентам словазлучэння – назоўнікам.

Выдзеленыя ў вышэйадзначаных навуковых працах разнавіднасці значэнняў адносных прыметнікаў, на наш погляд, можна аб’яднаць у тры вялікія тыпы – заснаваныя на метаніміі, на гіпаніміі і на метафары. Значэнне адноснага прыметніка вынікае з адносін. Ёсць універсальныя тыпы адносін, сувязей паміж прадметамі, з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці, адлюстраваныя ў свядомасці чалавека – гэта метанімія, гіпанімія, метафара. У словазлучэнні з адносным адсубстантыўным прыметнікам, па сутнасці, суіснуюць дзве рэаліі – тая, на якую ўказвае адносны прыметнік (абазначаная ўтваральным назоўнікам) і тая, што абазначана назоўнікам

(галоўным словам у словазлучэнні). Да тыпаў адносін паміж гэтымі рэаліямі, на наш погляд, можна прымяніць паняцці, што традыцыйна прымяняюцца пры аналізе мнагазначнага слова.

Метанімія прадстаўлена найбольшай колькасцю прыкладаў. Паняцце метаніміі звычайна выкарыстоўваецца ў сувязі з пераносам значэння слова. Метанімія – гэта пераасэнсаванне на аснове сумежнасці, метанімічныя сувязі – гэта «кагнітыўны аналаг рэальных сувязей прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці» [8, с.37]. Перанос значэння пры метаніміі адбываецца пры ўмове дакранання рэчаў, паняццяў у прасторы або ў часе. Параўнаем метанімічны перанос па схеме “матэрыял – выраб” і словазлучэнне з аналагічнай сувяззю кампанентаў: *серабро* ‘хімічны элемент, каштоўны, высакародны бліскучы метал шаравата-белага колеру; вырабы з гэтага металу’ (ТСБМ) – параўн. словазлучэнне *сярэбраны паднос*, у якім адносіны паміж словамі *серабро* і *паднос* вызначаюцца па схеме “матэрыял – выраб”.

У “Беларускай граматыцы” прадстаўлены тыпы адносін, якія найчасцей абазначаюцца адноснымі прыметнікамі: гэта адносіны да матэрыялу (*залаты гадзіннік*), да часу існавання (*вячэрні змрок*), да месца знаходжання (*лясны край*, *полацкая нафта*), да прызначэння (*піянерскі пакой*) і інш. [9, с.106]. Усе гэтыя прыклады ілюструюць адносіны метанімічнага тыпу, таму што рэаліі ў прадстаўленых словазлучэннях (напрыклад, *золата* і *гадзіннік*, *Полацк* і *нафта*, *піянер* і *пакой*) адлюстроўваюць **аб’ектыўныя сувязі ў прасторы і часе**. У навуковых працах, дзе больш глыбока даследуецца значэнне прыметнікаў (гл. вышэй), прыводзіцца больш разгалінаваная класіфікацыя адносных прыметнікаў, і зноў жа большасць з іх падводзіцца пад метанімічную мадэль: ‘які ўтрымлівае тое, што абазначана ўтваральнай асновай’ – *маятнікавы гадзіннік*, *транзістарны тэлевізар* (параўн. метанімічны (сінекдахічны) перанос па схеме “частка – цэлае”); ‘які абазначае адносіны да суб’екта дзеяння’ – *метэорны паток*, *студэнцкая дэманстрацыя*, *птушыны шчэбет*; ‘які абазначае адносіны да аб’екта дзеяння’ – *лясны экспарт*, *аўтамабільная прамысловасць*, *трактарны завод*; ‘які абазначае адносіны да сродка дзеяння’ – *камбайнавая уборка*, *тэлефонная сувязь*, *тэлекапічныя назіранні* (параўн. метанімічныя пераносы па схемах “дзеянне – суб’ект дзеяння”, “дзеянне – аб’ект дзеяння”, “дзеянне – сродак дзеяння”); ‘які ўказвае на прычыну’ – *нажавая рана*, *сухотны кашаль* і шматлікія іншыя. Дарэчы, цікава звярнуць увагу на наступную асаблівасць: у прыведзеных прыкладах прыметнік указвае на частку цэлага (*маятнікавы гадзіннік*), на аб’ект дзеяння (*лясны экспарт*), на сродак дзеяння (*камбайнавая уборка*), на прычыну (*нажавая рана*). У той жа час ужывальнымі з’яўляюцца словазлучэнні з адваротнай суаднесенасцю: прыметнік указвае на цэлае, а назоўнік – на частку (*магнітафонная касета*), прыметнік указвае на дзеянне (паходжанне, крыніцу), назоўнік – на аб’ект (*экспартны лес*), прыметнік – на дзеянне, назоўнік – на сродак (*уборачны камбайн*), прыметнік – на вынік, назоўнік – на прычыну (*смяротная рана*).

Пералічаны тыпы значэння адносных прыметнікаў, звязаныя з метаніміяй, якія сустракаюцца вельмі часта.

Разглядаючы пытанне монасемічнасці-полісемічнасці адсубстантыўных прыметнікаў, неабходна адзначыць тыя тыпы адносін, якія гэтыя прыметнікі могуць рэалізаваць у словазлучэнні. Вышэй мы звярнулі ўвагу на метанімічны тып. Цяпер можна прааналізаваць, напрыклад, словазлучэнне *таежны лес*. Паміж назоўнікамі *тайга*, ад якога ўтвораны прыметнік *таежны*, і назоўнікамі *лес* – рода-відавья, або гіпанімічныя, адносіны. *Тайга* абазначае відавое паняцце, *лес* – родавае. У слоўніку значэнне слова *таежны* фармулюецца наступным чынам: *таежны*. 1. Які мае адносіны да тайгі, з’яўляецца тайгой. *Таежны лес*. // Які знаходзіцца, размешчаны ў тайзе. *Таежны пасёлак*. // Які жыве ў тайзе, працуе ў тайзе. *Таежны паляўнічы*. (ТСБМ). На наш погляд, прыведзеныя значэнні ‘які знаходзіцца, размешчаны ў тайзе’ (*таежны пасёлак*) і ‘які жыве ў тайзе, працуе ў тайзе’ (*таежны паляўнічы*) – метанімічнага тыпу, і да іх найлепш прымяніць агульнае азначэнне ‘які мае адносіны да тайгі’. Аднак значэнне *таежны* ‘які з’яўляецца тайгой’ мае зусім іншы характар. У аснове гэтага значэння ляжаць не рэальныя сувязі прадметаў і з’яў у прасторы і часе (метанімічныя), а сувязі віду і роду, а менавіта гіпанімічныя. Аналагічна ў ТСБМ прыметнік *аварыйны* мае наступнае апісанне: 1. Які мае дачыненне да аварыі. *Аварыйны сігнал*. *Аварыйная сітуацыя*. // Які выкарыстоўваецца ў самых пільных выпадках. *Твар нампаліта быў белы, як палатно*. *Відно было*,

што яму не хапала наветра, бо ён адкручваў аварыйны кран кіслароднага прыбора. Алешка. // Прызначаны для ліквідацыі аварыі. Хлопцы ведалі, што на ветцы стаіць аварыйны цягнік, цягнік-электрастанцыя. Лынькоў. Аварыйны сігнал – гэта сігнал, які падаецца пад час аварыі, аварыйны кран – выкарыстоўваецца пад час аварыі, аварыйны цягнік – прызначаны для ліквідацыі аварыі. Тут праяўляюцца рэальныя сувязі ў прасторы і часе – метанімічныя. У словазлучэнні аварыйная сітуацыя прыметнік аварыйны ўказвае на рода-відавья адносіны (аварыйная < аварыя – відавое паняцце, сітуацыя – родавае). На наш погляд, больш правільна было б сфармуляваць значэнне прыметніка аварыйны наступным чынам:

Аварыйны. 1. Які мае дачыненне да аварыі. Аварыйны сігнал. // Які выкарыстоўваецца ў самых пільных выпадках. Твар нампаліта быў белы, як палатно. Відно было, што яму не хапала наветра, бо ён адкручваў аварыйны кран кіслароднага прыбора. Алешка. // Прызначаны для ліквідацыі аварыі. Хлопцы ведалі, што на ветцы стаіць аварыйны цягнік, цягнік-электрастанцыя. Лынькоў.

2. Які з'яўляецца аварыяй. Аварыйная сітуацыя.

Такім чынам, у першым значэнні адлюстраваліся б выпадкі, звязаныя з метанімічным тыпам сэнсавых суадносін слоў у словазлучэнні, у другім значэнні – з гіпанімічным.

Пры аналізе словазлучэнняў з гіпанімічнай сувяззю ўзнікае пытанне аб мэтазгоднасці іх выкарыстання: таежны лес можна замяніць словам тайга, аварыйная сітуацыя – аварыя. Выкарыстанне падобных словазлучэнняў, перш за ўсё, характэрна для прафесійна-тэрміналагічнай мовы (кіламетровая адлегласць, галантарэйны тавар, цэнтравы пункт) і мае на мэце дасягнуць уніфікаванасці, стылістычнай аднастайнасці выражэння думкі. Акрамя таго, падобныя словазлучэнні могуць удакладняць сэнс мнагазначнага назоўніка. Напрыклад, габелены дыван удакладняе значэнне мнагазначнага назоўніка габелен 'насценны дыван ручной работы з вытканай на ім карцінай, узорам; дэкаратыўная тканіна' (ТСБМ).

Акрамя паказаных тыпаў значэння адсубстантыўных прыметнікаў – метанімічнага і гіпанімічнага, – існуе яшчэ адзін тып, які якасна змяняе семантыку прыметніка. Іншымі словамі, робіць адносна прыметнік якасным. Гэта метафарычны тып значэння. Як было паказана вышэй, даследчыкі выдзялялі вялікую колькасць тыпаў значэння адсубстантыўных прыметнікаў, аднак адзначаны тып не прыцягваў значнай увагі. Найчасцей абмяжоўваліся абагуленай канстатацыяй наяўнасці падобнага тыпу значэння ў прыметнікаў: 'падобны, такі, як тое, што абазначана ўтваральнай асновай' [6, с.47; 10, с.125-126], 'падобны на Х' (драўляны твар), 'падобны на Х колерам' (малочныя воблакі) [5, с.215]. У той жа час гэты тып прыметнікаў мае шмат разнавіднасцей і з'яўляецца надзвычай цікавым аб'ектам для навуковага даследавання, таму аналізу падобных прыметнікаў неабходна ўдзяліць найбольшую ўвагу.

Адсубстантыўныя прыметнікі метафарычнага тыпу маюць абагуленае значэнне 'падобны на тое, што абазначана ўтваральным назоўнікам'. У якасці ўтваральных слоў у падобных выпадках могуць выступаць: назвы чалавека, назвы жывёл, назвы прадметаў і з'яў, назвы матэрыялу, назвы месца і інш. Кожны з гэтых тыпаў самабытны, мае выражаныя адметныя рысы, большасць з адзначаных прыметнікаў з'яўляюцца вобразнымі, уключаюць экспрэсіўна-эмацыянальныя кампаненты.

Адсубстантыўныя прыметнікі, якія могуць пераходзіць у якасныя (г. зн. утвараць значэнні метафарычнага тыпу), як правіла, прадстаўлены значэннямі: 'які мае адносіны да таго, што названа ўтваральным словам; падобны на тое, што абазначана ўтваральным словам'. Якасныя прыметнікі ўтвараюцца ад назваў чалавека часцей за ўсё з мэтай характарыстыкі паводзін, рысаў характару чалавека: варварскі 'які мае адносіны да варвара (у 1 знач.)' (варварскія плямёны), 'некультурны, невуцкі' (варварскія адносіны да помнікаў мастацтва), // 'жорсткі, бязлітасны, дзікі' (варварскае пакаранне) (ТСБМ); азіяцкі 'які мае адносіны да Азіі, азіятаў' (азіяцкі гарадок), 'грубы, жорсткі, некультурны' (азіяцкія адносіны) (ТСБМ); лакейскі 'які мае адносіны да лакея, належыць лакею' (лакейская вопратка), 'угодлівы, ліслівы, пакорны' (лакейская ўгодлівасць) (ТСБМ); фарысейскі 'які мае адносіны да фарысея (у 1 знач.)', 'уласцівы фарысею (у 2 знач.)', 'ханжаскі, крывадушны' (фарысейскі надпіс) (ТСБМ).

У прыведзеных выпадках значэнні прыметніка адлюстроўваюць, капіруюць значэнні ўтваральнага назоўніка: параўн. варвар 'назва, якая давалася старажытнымі грэкамі і рымля-

намі суседнім з імі народамі, якія стаялі на ніжэйшай ступені культурнага развіцця; некультурны, неадукаваны чалавек; жорсткі, бязлітасны чалавек' (ТСБМ); *азіят* 'карэнны жыхар Азіі; грубы, жорсткі, некультурны чалавек' (ТСБМ), *лакей* 'дамашні слуга пры панах; чалавек, які выслужваецца, падхалімнічае, ліслівец' (ТСБМ); *фарысей* 'у Старажытнай Іудзеі – член рэлігійна-палітычнай партыі, якая абараняла інтарэсы заможных і вызначалася фанатызмам і крывадушшам; ханжа, крывадушнік' (ТСБМ).

Якасныя прыметнікі, утвораныя ад **назваў жывёл**, могуць характарызаваць як рысы характару, паводзіны, так і адметнасці знешняга выгляду чалавека: *жывёльны* 'грубы, нізкі' (*жывёльныя пабуджэнні*) (ТСБМ); *лісіны* 'хітры, ліслівы' (*лісіная ўсмешка*) (ТСБМ); *галубіны* 'пяшчотны, ціхі, незласлівы' (*галубіная душа*) (ТСБМ); *кашэчы* 'уласцівы кошцы, такі, як у кошкі' (*кашэчыя вочы*) (ТСБМ); *конскі* 'вялікі, моцны' (*конскія сківіцы*) (ТСБМ); *тхарыны* 'які нагадвае тхара' (*тхарыны тварык*), // 'востры, злосны, калючы' (*тхарыныя вочы*) (ТСБМ); *птушыны* 'які нагадвае птушку; такі, як у птушкі' (*птушыны твар*) (ТСБМ); *рыбін* 'невыразны, бясколерны, халодны' (*рыбіны вочы*) (ТСБМ). Характэрна, што прыметнікі, якія абазначаюць знешнія рысы, асаблівасці выгляду, як правіла, не маюць адпаведных ўтваральных назоўнікаў з пераносным значэннем, у адрозненне ад тых прыметнікаў, якія вызначаюць рысы характару: параўн. *жывёльны* < *жывёла* 'грубы, подлы чалавек' (ТСБМ); *лісіны* < *ліса, ліс* 'пра хітрага, ліслівага чалавека' (ТСБМ).

Ад **назваў прадметаў, з'яў** якасныя прыметнікі могуць утварацца на аснове пэўных асацыяцый, заснаваных на ўстойлівых выразках і інш.: *ветраны* 'легкадумны, пусты' (*ветраная дзяўчына*) (ТСБМ) – параўн. фразеалагізм *вецер* (*гуляе*) ў *галаве*; *тапорны* 'грубы, нязграбны, як тапаром зроблены' (*тапорная мэбля*), 'пра чалавека, яго фігуру, твар і пад.' (*тапорная постаць*) (ТСБМ).

Найбольш прадуктыўным тыпам сярод якасных адсубстантыўных прыметнікаў, утварэнне якіх звязана з метафарай, з'яўляюцца словы, што ўказваюць на **матэрыял**. Часта метафарычнае супастаўленне адбываецца на аснове падабенства гукаў, што асацыіруюцца з пэўным матэрыялам: *сярэбраны* 'меладычна-звонкі, высокага тону (голас, смех і пад.)' (*сярэбраная песня*) (ТСБМ); *металічны* 'які нагадвае гукі ўдару аб метал' (*металічны голас*) (ТСБМ); *хрустальны* 'чысты, звонкі, як у хрусталу (пра гукі)' (*хрустальны звон*) (ТСБМ); *аксамітны* 'прыемны, мяккі (пра голас, гукі)' (*аксамітны басок*) (ТСБМ). Даволі распаўсюджаныя прыметнікі, у якіх адлюстраваліся пераносы з матэрыяльнай у ідэальную сферу: *жалезны* 'неадступны, цвёрды, стойкі' (*жалезны характар, жалезная воля*) (ТСБМ); *ледзяны* 'пагардліва-халодны, знішчальны' (*ледзяны позірк*) (ТСБМ); *маслены* 'саладжавы, ліслівы, падлізлівы' (*масленыя словы*) (ТСБМ); *суконны* 'невыразны, грубы' (*суконная мова*) (ТСБМ). Часта ад назваў матэрыялу ўтвараюцца значэнні прыметнікаў, заснаваныя на падабенстве пэўных знешніх якасцей: *кісейны* 'празрысты, тонкі, як кісяя' (*кісейны туман*) (ТСБМ); *хрустальны* 'празрысты' (*хрустальныя каплі расы*) (ТСБМ); *фарфоравы* 'падобны па свайму выглядзе або па якасцях да фарфору' (*фарфоравая неба*) (ТСБМ); *фосфарны* 'які свеціцца падобна фосфару мігальным блакітным святлом' (*фосфарнае святло месяца*) (ТСБМ); *жамчужны* 'падобны на жэмчуг, жамчужыну сваім выглядам, бляскам, белізною' (*жамчужныя зубы*) (ТСБМ); *сярэбраны* 'які колерам і бляскам нагадвае серабро' (*сярэбраны радыятар*) (ТСБМ).

Адносныя прыметнікі могуць развіваць якасныя значэнні, калі набываюць здольнасць называць колер. Такі прыметнікі ўтвараюцца зноў жа ад назваў матэрыялу (*кобальтавы, медны, мелаваы, цагляны*), раслін (*бэзавы, вішнёвы, каштанавы, лімонны, малінавы, маркоўны, травяны*), ежы (*малочны, шакаладны*) і пад.

Яшчэ адзін спосаб метафарычнага ўтварэння прыметнікаў – на аснове падабенства **месца**. Значэнне абагулена вызначаецца як 'такі, які характэрны для пэўнага месца; такі, як у пэўным месцы': *магільны* 'такі, як у магіле' (*магільны холад*) (ТСБМ); *манастырскі* 'такі, як у манастыры' (*манастырскі рэжым*) (ТСБМ); *катаржны* 'невыносна цяжкі, пакутлівы (пра жыццё, працу)' (ТСБМ); *таежны* 'уласцівы тайзе, яе жыхарам' (*таежныя звычай*) (ТСБМ); *келейны* 'тайны, сакрэтны, скрыты ад іншых' (*келейныя размовы*) (ТСБМ).

Якасныя семантычныя зрухі метафарычнага тыпу, уласцівыя адсубстантыўным прыметнікам, у асноўным, выдзяляюцца ў слоўніку як асобнае значэнне, аднак не заўсёды. Часам

яны могуць адлюстроўвацца як адценне значэння. Напрыклад, значэнні прыметнікаў *кашэчы* (*кашачы*) і *лісіны* прадстаўлены наступным чынам:

Кашэчы, кашачы. 1. Які мае адносіны да кошкі, належыць ёй. *Кашачая лапа*. // Уласцівы кошцы, такі, як у кошкі. *Роб убачыў, як у кашэчых вачах капітана заблішчалі халодныя ільдзінкі нянавісці*. Гамолка.

2. Зроблены з футра кошкі. *Кашачы каўнер* (ТСБМ).

Лісіны. 1. Які мае адносіны да ліса, лісы, належыць лісу, лісе. *Лісіная нара*. // Зроблены з футра ліса, лісы. *Лісіны каўнер*. // Уласцівы лісу, лісе; такі, як у ліса, лісы. *Лісіная хітрасць*.

2. Хітры, ліслівы. *На твары [Дабравольскага] паявілася лісіная ўсмейка*. Барашка (ТСБМ).

Такім чынам, тлумачальны слоўнік не заўсёды паслядоўна падае апісанне адсубстантыўных прыметнікаў метафарычнага тыпу.

Сярод адзначаных прыметнікаў метафарычнага тыпу большасць утрымлівае эмацыянальны кампанент, за выключэннем назваў колеру і некаторых іншых. Эмацыянальнасць таксама прысутнічае ў многіх прыметніках, утвораных ад абстрактных назоўнікаў, але праяўляецца яна своеасабліва. Такія прыметнікі могуць набываць дадатковыя сэнсавыя адценні – яны не толькі ўказваюць на ўтваральны назоўнік, але маюць яшчэ станоўчыя семы: *сюжэтны* ‘такі, які мае сюжэт (звычайна займальны)’ (*сюжэтны верш*) (ТСБМ); *тэхнічны* ‘які вылучаецца высокай тэхнікай, майстэрствам (пра спорт, мастацтва)’ (*тэхнічны баксёр*) (ТСБМ); *мадэльны* ‘зроблены па апошняй мадэлі, модзе’ (*мадэльныя туфлі*); (ТСБМ), *фасонны* ‘прыгожага, моднага фасону’ (*фасонная шапка*) (ТСБМ); *стыльны* ‘такі, як у стылягі, уласцівы яму; занадта модны’ (*стыльны выгляд*) (ТСБМ). У прыведзеных прыметніках узмацняюцца станоўчыя семы, закладзеныя ва ўтваральных назоўніках, такія прыметнікі могуць абазначаць: ‘той, у якім пэўная ўласцівасць праяўляецца найлепшым чынам’. Утварэнне падобных слоў адпавядае сцвярдзенню пра тое, што прыметнікі са станоўчай семантыкай з’яўляюцца больш ужывальнымі ў параўнанні з прыметнікамі, што маюць адмоўнае значэнне [11, с.4]. Такія прыметнікі нельга прылічыць да метафарычнага тыпу, у іх семантыцы адсутнічае элемент падабенства. Значэнне вытворнага прыметніка тут уключае значэнне назоўніка, да якога далучаецца станоўчая канатацыя.

Мнагазначнасць адсубстантыўных прыметнікаў вельмі часта з’яўляецца адбіткам мнагазначнасці ўтваральнага назоўніка. У такім выпадку, як правіла, у слоўніках адлюстроўваецца кожнае значэнне прыметніка асобна, адпаведна таму, як адлюстроўваецца значэнне ўтваральнага назоўніка: *мануфактурны*. 1. Які грунтуецца на мануфактуры (у 1 знач.). *Мануфактурная вытворчасць*. 2. Звязаны з вытворчасцю і продажам мануфактуры (у 3 знач.). *Мануфактурная фабрыка* (ТСБМ), утвораныя адпаведна ад *мануфактура*. 1. Форма капіталістычнай вытворчасці. 3. Тканіны (ТСБМ). Значэнні прыметніка *тэматычны*. 1. Які мае адносіны да тэмы (у 1 знач.). *Тэматычны план лекцый*. 2. Які мае адносіны да тэмы (у 2 знач.). *Тэматычная распрацоўка сімфоніі*. 3. Які мае адносіны да тэмы (у 3 знач.). *Тэматычныя галосныя* (ТСБМ) утвораныя адпаведна ад *тэма*. 1. Кола жыццёвых з’яў, якія складаюць змест твораў літаратуры..., аснову навуковых даследаванняў, дакладаў і пад. 2. Асноўны матыў якога-небудзь музычнага твора. 3. У мовазнаўстве – аснова на тэматычны галосны (ТСБМ). Аднак ў некаторых выпадках значэнні адносных прыметнікаў, утвораных, па сутнасці, ад зусім розных значэнняў назоўніка, неапраўдана аб’ядноўваюцца ў адно, адлюстроўваюцца як адзінае значэнне: прыметнік *часавы* ‘які мае адносіны да часу (у 1, 6 знач.)’ (ТСБМ) утвораны адпаведна ад наступных значэнняў слова *час*: 1. Працягласць існавання ўсіх з’яў рэчаіснасці, якая вымяраецца вякамі, гадамі, гадзінамі, мінуцямі і пад. 6. У лінгвістыцы – форма дзеяслова, якая выражае адносіны дзеяння або стану да моманту гаворкі або да якога-небудзь іншага моманту (ТСБМ). *Танальны* ‘які мае адносіны да тону (у 1, 9 знач.)’ (ТСБМ) утвораны ад *тон*. 1. Гук пэўнай вышыні, які ўтвараецца перыядычнымі хістаннямі паветра. 9. Колер, афарбоўка, а таксама адценне колеру, якое адрозніваецца ступенню яркасці, насычанасці (ТСБМ). Значэнні адносных прыметнікаў, утвораных ад розных значэнняў назоўніка, на наш погляд, неабходна адлюстроўваць таксама асобна, магчыма, за выключэннем тых выпадкаў, калі значэнні назоўніка з’яўляюцца вельмі блізкімі, у значнай ступені дыфузнымі, абазначаюць частку і цэлае і пад.: *тэкставы* ‘які мае адносіны да тэксту (у 1, 2 знач.)’ (ТСБМ) – ад *тэкст*. 1. Тое, што напісана або надрукавана, напісаныя або сказаныя кім-небудзь словы, якія можна ўзнавіць, паўтарыць у тым жа выглядзе. 2. Пісьмовы дакумент, акт і пад. ў адрозненне ад заў-

ваг, каментарыяў да яго (ТСБМ), *хмелевы* ‘які мае адносіны да хмелю (у 1, 2 знач.), уласцівы хмелю’ – ад *хмель*. 1. Павойная расліна сямейства тутавых, некаторыя віды якой выкарыстоўваюцца ў піваварэнні. 2. Суквецце гэтай расліны ў выглядзе шышак, насенне яе (ТСБМ).

Такім чынам, значэнне адсубстантыўнага прыметніка вельмі цесна звязана са значэннем утваральнага назоўніка, і, як вынік, мнагазначнасць такога прыметніка можа быць адлюстраваннем мнагазначнасці назоўніка. Акрамя таго, у адсубстантыўных прыметніках рэалізуюцца своеасаблівыя спосабы ўтварэння новых значэнняў, якія маюць даволі істотныя адразненні – метанімічны, гіпанімічны і метафарычны. У метанімічны тып можна ўключыць усе тыя выпадкі, якія ў мікракантэксце могуць абазначаць часавыя, прасторавыя і іншыя адносіны сумежнасці, у гіпанімічны тып – адносіны ўключэння і ў метафарычны – адносіны падабенства. Такая класіфікацыя можа стаць крытэрыем для больш дасканалага слоўнікавага апісання адсубстантыўных прыметнікаў.

Abstract. The paper considers the peculiarities of the semantics of substantivized adjectives, points out the types of semantic relations of substantivized adjectives and nouns in word-combinations similar to metonymy and metaphor. Special attention is paid to the analysis of word-combinations with the metaphorical type of relations.

Умоўныя скарачэнні

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы [Тэкст] / Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мн.: БелЭн, 2002. – 784 с.; **ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. Т. 1-5 [Тэкст] / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа: пад агульнай рэд. К. К. Атраховіча. – Мн.: БелСЭ, 1977–1984.

Літаратура

- 1 Виноградов, В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) [Текст]: учеб. пособие для вузов / В. В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
- 2 Белошাপкова, В. А., Земская, Е. А. Из истории функционирования отсубстантивных прилагательных [Текст] // Материалы и исследования по истории русского литературного языка. Т. V. / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 4-25.
- 3 Земская, Е. А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь [Текст] / Е. А. Земская. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 688 с.
- 4 Павлов, В. М. О разрядах имен прилагательных в русском языке [Текст] // Вопросы языкознания. – 1960. – № 2. – С. 65-70.
- 5 Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) [Текст] / Ю. Д. Апресян. – М.: Изд-во “Наука”, 1974. – 368 с.
- 6 Харитончик, З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка [Текст] / З. А. Харитончик. – Мн.: Выш. шк., 1986. – 96 с.
- 7 Арбатская, Е. Д., Арбатский, Д. И. О лексико-семантических классах имен прилагательных русского языка [Текст] // Вопросы языкознания. – 1983. – № 1. – С. 52-65.
- 8 Никитин, М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) [Текст]: учеб. пособие для пед. вузов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / М. В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1983. – 127 с.
- 9 Беларуская граматыка: у 2 ч. Ч. 1. – Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск [Тэкст] / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа: рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.
- 10 Шрамм, А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) [Текст] / А. Н. Шрамм. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1979. – 133 с.
- 11 Вольф, Е. М. Грамматика и семантика прилагательного: на материале иберо-романских языков [Текст] / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1978. – 200 с.